

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

شهلا باقری^۱، ابراهیم حاجیانی^۲، مهدی نوید ادهم^۳، محمد حسین زاده^۴

چکیده

سیاست‌گذاری در مورد آموزش زبان‌های قومی و محلی مانند هر موضوع دیگری نمی‌تواند تنها با تکیه بر رهنمودهای ارزشی و هنجاری و بدون توجه به شرایط محیطی و ملاحظات راهبردی باشد. برای این منظور پژوهشی باهدف شناسایی عوامل پیشران و بازیگران تأثیرگذار در موضوع آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران صورت گرفت. برای شناسایی عوامل پیشران از روش «تحلیل اثرات متقابل» با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک و برای «تحلیل بازیگران» از نرم‌افزار مکتور بهره‌جستیم. به‌عنوان مهم‌ترین نتایج: برای پیشگیری از فروافتادن گروه مهم «فعال قومی» در ائتلاف مخالفان نظام سیاسی؛ برای تداوم همراهی گروه «همگرای خواهان افزایش سهم قومی»؛ و همچنین برای خنثی نمودن عوامل «ملت‌سازی قومی» و «واگرایی قومی»، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذار بی‌عملی نسبی خود در موضوع آموزش زبان‌های قومی و محلی را کنار گذاشته و با اقدامی سنجیده کنترل میدان را به‌دست بگیرد. لیکن برنامه آموزشی زبان و ادبیات قومی و محلی به‌هیچ‌عنوان نباید واجد ویژگی‌های «فراگیری» و «معیارسازی» که مطالبه اصلی «مبارزان قومی» با هدف ملت‌سازی است، باشد. در مقابل برنامه آموزشی مطلوب می‌بایست «نخبه‌گرایانه»، با هدف شناسایی و شکوفا نمودن استعدادها و ناظر به حفظ گونه‌های مختلف زبان‌های بومی به‌عنوان میراث زبانی کشور و به دور از تأثیرپذیری از گونه‌های خارجی باشد.

واژگان کلیدی

سیاست‌گذاری فرهنگی؛ برنامه‌ریزی آموزشی؛ زبان‌های قومی و محلی؛ تحلیل بازیگر؛ عوامل پیشران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۸

Sbagheri@khu.ac.ir

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

ebhajiani@gmail.com

۲. دانشیار وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ایران.

mahnavid@yahoo.com

۳. دانشیار دانشگاه شهید رجایی، تهران، ایران.

mhz79m@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

مقدمه

زبان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جلوه‌های فرهنگ در دو قرن اخیر با محیطی به‌کلی متفاوت از گذشته مواجه شده است. پیدایش دولت ملی و تعهد دولت‌های جدید به ایجاد و توسعه نظام آموزش، هم‌زمان با ظهور رسانه‌های عمومی باعث گردید کارکرد نگارش زبان در مقایسه با گذشته اهمیتی روزافزون یابد. این در حالی است که «در بسیاری از کشورهای جهان، به‌ویژه کشورهای بزرگ، معمولاً بیش از یک زبان در کاربردهای غیررسمی رواج دارد و به این اعتبار می‌توان همه آن‌ها را دوزبانه یا چندزبانه دانست» (مدرسی، ۱۳۶۸: ۳۴).

جز در معدودی از کشورها غالباً سنت‌های آموزشی بر پایه یک زبان واحد شکل یافته است. معدود کوشش‌های موفق برای ایجاد نظام‌های آموزشی دو یا چند زبانه مربوط به برخی کشورهای اروپایی مانند بلژیک است که همه زبان‌های آن از سنت آموزشی و دانشگاهی دیرپایی برخوردارند و دانش‌آموزان پس از پایان مدرسه، در دانشگاه برای ادامه مسیر آموزشی خود با مشکل مواجه نخواهد شد (نصیری فیروز و دیگران، ۱۳۹۷). معاهدات فراملی در چارچوب اتحادیه اروپا نیز نقش مهمی در پذیرش متقابل کشورهای اروپایی برای مشارکت دادن زبان دیگر اعضای اتحادیه در نظام آموزشی آن‌ها داشته است (مک‌کورمیک، ۱۳۹۰: ۴۸۴-۵).

دوزبانگی یا چند زبانی، پدیده‌ای است که تقریباً در همه کشورهای جهان وجود دارد (عصار، ۱۳۹۳: ۱۲). دوزبانگی و چندزبانگی علاوه بر تأثیرات مطلوب شناختی و ارتباطی برای فرد که متخصصان آموزشی بر آن اشاره دارند (عصار، ۱۳۹۳: ۱۵-۱۴) پیامدهایی فرهنگی و اجتماعی در سطح ملی و منطقه‌ای نیز دارد که به‌نظر می‌رسد به‌رغم توجه پژوهشگران اجتماعی و علوم سیاسی، جوانب مختلف آن به‌خوبی از یکدیگر متمایز نشده است. مسئله آموزش زبان‌های قومی و محلی در نظام آموزشی را نباید با پدیده جنبش قومی و ملت‌سازی قومی یکسان تلقی نمود؛ موضوعاتی که در جامعه قومی ایران به‌شدت در هم آمیخته شده‌اند. از منظر تاریخی، نظام آموزشی مدرن در ایران قریب به یک قرن پیش و برای تربیت کارمند برای دیوانسالاری جدید و بر اساس سنت‌های آموزشی مرسوم از گذشته شکل گرفت (فوران، ۱۳۸۳: ۳۳۳). لیکن ملت‌سازی قومی در منطقه بیش از هر چیز پیامد فروپاشی امپراتوری عثمانی و ظهور جنبش‌های ملی‌گرای قومی در همسایگان غربی ایران است. همچنین، ارتش شوروی در سال‌های پس از جنگ دوم جهانی با حمایت از ایجاد جمهوری‌های خودمختار

آذربایجان و کردستان در شمال غرب ایران تأثیری عمیق و ماندگار بر ایجاد آرمان ملت‌سازی قومی در این منطقه از ایران گذاشت (احمدی، ۱۳۹۱: ۳-۳۱۲). فروپاشی شوروی نیز با سر برآوردن کشورهای نوظهوری با هویت قومی امواج ملت‌سازی قومی را در منطقه گسترش داد.

پدیده ملت‌سازی قومی کاملاً متفاوت است با لزوم حفظ میراث فرهنگی و گنجینه زبانی کشور و مطالبه استمرار ادبیات بومی برای نسل‌های بعدی. ارزش‌ها، جهت‌گیری و بازیگران هر کدام از این دو متفاوت هستند لذا در مقام تحلیل پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی و سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی می‌بایست این دو را از یکدیگر متمایز نمود. یکی بر تعمیق و نهادینه کردن تفاوت‌ها و جدایی‌ها اصرار دارد و دیگری بر تداوم نسل‌ها و بازشناسی فرهنگ‌های محلی و سهم آن در فرهنگ ملی توجه می‌کند. هرگاه به سبب شباهت ظاهری هر دو موضوع را مسائلی ضدامنیتی تلقی کنیم، سرمایه‌های عظیم فرهنگی و اجتماعی بخش بزرگی از مردم کشور که میراث ملی است قربانی می‌شود و اگر به هر دو موضوع خوش‌بینانه بنگریم و ساده‌لوحانه همه را در چارچوب حقوق فرهنگی قرار دهیم به شکاف‌های سیاسی خارجی اجازه داده‌ایم در پهنه سرزمین ما تداوم یافته و سرمایه‌های فرهنگی ما را منبع تغذیه ملت‌سازی خود در منطقه نمایند. همین دوگانگی باعث آشفتگی در مواضع سیاستگذار فرهنگی نیز شده است؛ از یک سو ارزش‌های اسلامی بر گرامی داشت همه گروه‌های قومی و زبانی در سراسر تمدن اسلامی اشاره دارد، از سوی دیگر سیاستگذار به سبب شواهد غیرقابل انکار و اگرایی، در ارائه یک الگوی مطلوب مشارکت زبان‌های قومی و محلی در نظام آموزشی، علیرغم تصریح اصل پانزدهم قانون اساسی، ناتوان مانده است.

برخی مؤلفه‌های این دو موضوع با هم ترکیب شده و پویایی‌های مشترکی را دامن می‌زنند و این بر پیچیدگی موضوع و میدان‌کنش مرتبط با آن افزوده است. درعین حال نمی‌توان به سادگی از رابطه علی یا حتی همبستگی میان این دو سخن گفت. عوامل و بازیگران بسیاری در این میدان تأثیرگذاری و نقش‌آفرینی دارند لذا برای کسب شناخت علمی با اتخاذ دو روش مکمل «تحلیل بازیگر-مکتور» و «تحلیل اثرات متقابل-میک‌مک» تلاش خواهیم نمود از طریق شناخت تحلیلی عوامل تعیین‌کننده و نقش‌آفرینی بازیگران و برآورد تغییرات محتمل در آینده موضوع، از ابهامات مسئله بکاهیم.

ابهام و دشواری در جدا نمودن مطالبه «حفظ میراث فرهنگی و گنجینه زبانی کشور» از انگیزه‌های «ملت‌سازی قومی» مهم‌ترین مانعی است که سیاست‌گذاری در موضوع

آموزش زبان‌های قومی و محلی را به تأخیر انداخته است. بر همین اساس مسئله پژوهش حاضر روشنایی افکندن و برجسته نمودن این تمایز از طریق شناسایی ساختار عوامل تعیین‌کننده و ائتلاف‌های بازیگران تأثیرگذار است. انتظار می‌رود از نتایج این پژوهش دریابیم که بازیگران کلیدی کدام‌اند و سیاستگذار ناگزیر از جلب همکاری یا همراهی کدام بازیگران است و چه بازیگرانی سودای ملت‌سازی داشته و مطالبات آن‌ها نباید مورد توجه سیاستگذار قرار گیرد. همچنین تلاش خواهیم نمود مهم‌ترین عوامل پیشران که چشم‌انداز آینده موضوع را به میزان زیادی تحت تأثیر قرار می‌دهند، شناسایی و ویژگی هر کدام را در ارتباط با اهداف راهبردی سیاستگذار مشخص نماییم.

پیشینه پژوهش

آموزش زبان قومی و محلی موضوعی است که پژوهشگران ایرانی در رشته‌های مختلف علمی به آن توجه داشته‌اند. پژوهشگران علوم سیاسی، تاریخ و علوم اجتماعی بیشتر به بررسی تاریخی موضوع و تحولات قومیتی در زمانه بروز دولت مدرن پهلوی و سیاست‌های سرکوب‌گرانه رضاشاه و جنبش‌های خیزش قومی پس از سقوط رضاشاه تا سال‌های نخستین انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. تألیفات ارزشمندی همچون «قومیت و قوم‌گرایی در ایران» تألیف حمید احمدی (۱۳۷۸)؛ «دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران» تألیف داریوش قنبری (۱۳۸۵)؛ «تحولات قومی در ایران، علل و زمینه‌ها» تألیف مجتبی مقصدی (۱۳۸۰)؛ «سیاست عشایری دولت پهلوی اول» تألیف نفیسه واعظ (۱۳۸۸)؛ «منازعات قومی در ایران» صالحی امیری (۱۳۸۸) و مقاله حسین رسولی و دیگران ۱۳۹۵ با عنوان «سیاست‌های زبانی پهلوی اول در کردستان و پیامدهای آن»؛ و مقاله شهین ابروانی ۱۳۹۳ با عنوان «مقدمه‌ای بر تبیین ماهیت نظام آموزش و پرورش ایران از آغاز دوره مدرن‌سازی تا امروز» نمونه‌هایی از پژوهش‌هایی از این نوع هستند. این تحقیقات عمدتاً مبتنی بر گردآوری و تحلیل اطلاعات اسنادی هستند و برای شناخت تطور موضوع مورد بررسی و گفتمان‌های اطراف آن کمک قابل توجهی به پژوهش حاضر نموده‌اند.

گروه دیگری از پژوهشگران علوم سیاسی و علوم اجتماعی با اتخاذ رویکردی نظری، انتقادی و بعضاً پست‌مدرن با انتقاد از انگاره‌های نوسازانه در ملت‌سازی، معتقدند هویت ملی و اجزاء آن از جمله جایگاه ملی زبان «محصول تلاش آگاهانه یک طبقه سیاسی برای ایجاد ابزاری است که ابقای قدرت و اعمال حاکمیت را تسهیل می‌کند. مرتضی مردیها، حسین بشیریه، داریوش آشوری و صادق زیباکلام در زمره این دسته از

صاحب‌نظران قرار دارند که معتقدند در ایران، هویت ملی پس از دوران مشروطه پدید آمده است» (قاسمی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۰ به نقل از دیلمقانی و قاسمی ترکی، ۱۳۹۷). از این منظر پروژه حذف خرده فرهنگ‌ها با هدف ملت‌سازی اگرچه از شدت گذشته برخوردار نیست ولی به سبب ارزش‌ها و نهادهایی که از ابتدای شکل‌گیری دولت مدرن رشد یافته و تنومند شده‌اند همچنان بر فرایند سیاست‌گذاری تأثیرگذار هستند. گروه سوم پژوهش‌هایی هستند که موضوع اصلی آن‌ها هویت است و با هدف بازشناسی هویت به مسئله زبان ملی و زبان قومی پرداخته‌اند. برخی نویسندگان مباحثی نظری در تالیفی بودن هویت ایرانی-اسلامی مطرح نموده‌اند از جمله فرهنگ رجایی (۱۳۹۱) در کتابی با عنوان «مشکله هویت ایرانیان امروز» یا داریوش شایگان (۱۳۸۰) با طرح ایده «هویت چهل تکه». برخی دیگر از پژوهش‌ها نیز ارتباط و تعامل میان هویت ملی و هویت قومی را مورد بررسی قرار داده‌اند از جمله حاجیانی (۱۳۸۱) با عنوان «گفتگوی بین فرهنگی و انسجام ملی» و امیرکافی و حاجیانی (۱۳۹۲) با عنوان «نسبت هویت قومی و ملی در جامعه چند قومیتی ایران».

نوع چهارم پژوهش‌هایی هستند که عموماً در رشته‌های زبان‌شناسی و برنامه‌ریزی آموزشی صورت گرفته و حتی ممکن است برخی از تحقیقات مسائل اجتماعی نیز در این دسته جای گیرند. این پژوهش‌ها با اتخاذ سطح خرد توجه کمتری به تاریخچه موضوع داشته و با پیش گرفتن شیوه‌های پیمایشی به گردآوری اطلاعات از اهالی زبان یا شیوه آموزش و مشکلات آموزش زبان و ارتباط آن با سایر متون آموزشی می‌پردازند. مسائلی از جمله موضوع دوزبانگی و مشکلات آموزش زبان دوم؛ نگرش و انگیزه زبان‌آموز و همچنین ارزش‌های جدید مربوط به چندفرهنگ‌گرایی در تدوین متون درسی از موضوعات مورد علاقه این تحقیقات هستند. از آن جمله است پژوهش‌های دکتر نگار داوری اردکانی: «برنامه‌ریزی زبان‌آموزی و مسئله چندزبانگی» (۱۳۸۸)؛ «یادداشت علمی نگاهی به متداول موضوعات و روش‌های پژوهش در حوزه مطالعاتی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری زبان» (۱۳۹۵)؛ «شان زبان فارسی به عنوان زبان ملی» (۱۳۸۵)؛ «سیاست پنهان زبان در مقابل سیاست آشکار آن» (۱۳۸۶)؛ «نمادهای هویت ایرانی و زبان فارسی» (۱۳۸۶).

این پژوهش، در عین توجه به دستاوردهای پژوهش‌ها و تألیفات گذشته با اتخاذ رویکرد محیط‌شناسی و آینده‌پژوهی چشم‌انداز تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی را در نظام آموزشی بررسی خواهد کرد و برای این منظور به بررسی عوامل پیشران و بازیگران مؤثر پرداخته و در نهایت پیشنهادهایی سیاستی را در قالب الگوی اجرایی مناسب برای آموزش زبان‌های قومی و محلی ارائه خواهد نمود.

مبانی نظری پژوهش

ارزش‌های جامعه در هر نظام سیاسی یکی از پایه‌های اصلی سیاست‌گذاری است و هرگاه میان ارزش‌هایی مانند عدالت و حقوق برابر فرهنگی با حفظ همبستگی جامعه ناسازگاری‌هایی مطرح می‌شود، پژوهشگر سیاست‌گذاری ناگزیر است با تدقیق در نظام ارزشی رویکرد مناسب را اتخاذ نماید.

نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبایی در سال‌های اخیر به شکل روزافزونی مورد توجه اندیشمندان علوم سیاسی قرار گرفته است (حسینی فر، ۱۳۹۵؛ جلیلوند و بشیری آذر، ۱۳۹۵؛ زهرانی ۱۳۷۷). مطابق این نظریه اعتبارات وجودهایی ذهنی هستند که بدون حضور انسان قابل تصور نیستند و انسان‌ها آن‌ها را جعل کرده و معتبر دانسته‌اند تا به‌عنوان تسهیل‌کننده عمل، ابزار مفاهمه افراد بشر برای ارضای نیازهایشان باشند. خانواده، جامعه، حکومت، ملت، قومیت، مالکیت و همچنین زبان و فرهنگ همگی پدیده‌هایی اعتباری و ساخته مشترک ذهن انسان‌ها هستند که برای زندگی انسان ضروری بوده و بدون آن‌ها زندگی فردی و اجتماعی با مشکل مواجه می‌شود. زهرانی در شرح نظریه علامه می‌نویسد: «مجتمع بشری به‌هیچ‌وجه قادر به حفظ حیات و ادامه وجود خود نیست مگر با قوانینی که از نظر خود اجتماع معتبر شمرده شود» (زهرانی، ۱۳۷۷).

آشکار است که اعتبارات هر اجتماع با دیگر اجتماعات تفاوت‌هایی دارد، اما همان‌طور که در مقایسه فرهنگ جوامع نیز ملاحظه می‌شود اعتبارات بسیاری را می‌توان تطبیق داد که در همه اجتماعات بشری حضور دارند. علامه طباطبایی برخی از آن‌ها را برمی‌شمارد از جمله اعتبار خانواده، اعتبار استخدام، اعتبار جامعه، اعتبار عدالت اجتماعی، اعتبار حکومت و... ایشان علت حضور این اعتبارات مشابه در همه اجتماعات بشری را تشابه غرایز و نیازهای فطری انسان می‌داند. همه دستگاه‌های اعتباری در راستای تسهیل و رفع تراحم برای تأمین و ارضای نیازها و غرایز نوع انسان شکل گرفته‌اند اگرچه شاید صورت‌های ظاهری متفاوتی داشته باشند. در عین حال از منظر علامه طباطبایی هر اعتباری قابل پذیرش نیست و اعتباراتی که در مغایرت با نیازها و غرایز اصیل انسان باشد یا در تضاد با اعتبارات مرتبط با این نیازها باشد از نظر علامه اعتبارات باطل و مردود هستند. در طول تاریخ نیز بخش بزرگی از محتوای تعالیم انبیاء در مبارزه با این‌گونه اعتبارات گمراه‌کننده بوده است. یکی از اعتبارات معاصر که علامه در تفسیر آیه ۲۰۰ سوره آل‌عمران به آن پرداخته

است اعتبار ملیت است. از منظر ایشان ملیت که در ابتدا به صورت تشخیص محدوده و قلمرو و برای پرهیز از تداخل و تزامم منافع قرارداد شده است، امروزه به شکلی اعتبار می‌شود که «امری غیر فطری هم در آن راه یافته است و آن این است که فطرت اقتضا دارد که تمامی نوع بشر در یک مجتمع گرد هم آیند... درحالی که انشعابات وطنی درست عکس این را نتیجه می‌دهد، یعنی اهل یک وطن هر قدر متحدتر و درهم فشرده‌تر شوند، از سایر مجتمعات بشری بیشتر جدا می‌گردند، اگر متحد می‌شوند واحدی می‌گردند که روح و جسم آن از واحدهای وطنی دیگر جداست و در نتیجه انسانیت وحدت خود را از دست می‌دهد و تجمع جای خود را به تفرقه می‌دهد و بشر به تفرق و تشتتی گرفتار می‌شود که از آن فرار می‌کرد و به خاطر نجات از آن دور هم جمع شده جامعه تشکیل داد؛ و واحدی که جدیداً تشکیل یافته شروع می‌کند [بنابر اصل استخدام] به اینکه با سایر آحاد جدید همان معامله‌ای را بکند که با سایر موجودات عالم می‌کرد؛ یعنی سایر انسان‌ها و اجتماعات را به خدمت می‌گیرد و از آن‌ها همچون حیوانی شیرده بهره‌کشی می‌کند... همین معنا باعث شده که اسلام اعتبار این گونه انشعاب‌ها و چنددستگی‌ها و امتیازات را لغو اعلام نموده، اجتماعات را بر پایه عقیده بنا نهد نه بر پایه جنسیت، قومیت، وطن و امثال آن» (ترجمه تفسیر المیزان، ذیل آیه ۲۰۰ آل عمران).

«طرز حکومت با تغییر و تبدیل جامعه‌ها به حسب پیشرفت تمدن قابل تغییر است. طرز حکومت‌های اسلامی را در هر عصر، باید با در نظر گرفتن سه ماده ثابت شرع اسلام تعیین کرد: ۱. مسلمانان تا آخرین حد باید در اتحاد و اتفاق بکوشند. ۲. مرز جامعه اسلامی اعتقاد است؛ نه مرزهای طبیعی. ۳. اصل، رعایت و اجرای سیرت و سنت رسول‌الله (ص) است» (طباطبایی، ۱۳۴۲، نقل از زهرانی، ۱۳۷۷).

بنابراین در موضوع پژوهش پیش‌رو، فراهم آوردن و توسعه ابزارهای ارتباط زبانی که موجب بهبود ارتباطات اجتماعی می‌شود و از طریق تعمیق عدالت اجتماعی موجب تقویت پیوندهای اجتماعی می‌شود، اقدامی مطلوب است و توسعه کمی و کیفی جامعه را به همراه دارد. لیکن «ملت‌سازی قومی» و هر هویت‌سازی دیگری که سبب جدایی و تفرقه در جامعه اسلامی شود، چنانکه امپراتوری بزرگ اسلامی عثمانی را به چندین کشور متفرق تبدیل نمود، اعتباری باطل و مردود و شایسته برخورد و مقابله است و بازیگرانی که از پیگیری مطالبات زبانی «ملت‌سازی قومی» را دنبال می‌کنند، از مشروعیت لازم برای مشارکت در سیاست‌گذاری و اداره جامعه اسلامی برخوردار نیستند.

روش پژوهش

باهدف شناسایی عوامل مؤثر محیطی و بازیگران تأثیرگذار در موضوع آموزش زبان‌های قومی و محلی، ابتدا به‌مرور پژوهش‌های پیشین و بررسی محتوای فضای مجازی و مصاحبه با صاحب‌نظران و متخصصان زبان‌شناسی، مردم‌شناسی، ادبیات، جغرافیای سیاسی و برنامه‌ریزی آموزشی پرداختیم. در این مرحله شناختی کلی و پراکنده از بازیگران و عوامل تأثیرگذار حاصل شد. برای نظم‌دهی به عوامل و بازیگران آن‌ها را بر اساس آموزه‌های محیط‌شناسی در سه سطح محیط داخلی، محیط خارج نزدیک و محیط خارج دور تقسیم کردیم (ممبینی دهکردی و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۴۷-۱۳۳). لیکن همچنان علیرغم نظرات مصاحبه‌شوندگان امکان قضاوت در مورد میزان تأثیرات به‌دست نیامد. لذا برای کسب شناخت دقیق در مورد میزان تأثیر عوامل مختلف و شناسایی عوامل پیشران روش «تحلیل اثرات متقابل» با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک و برای مطالعه نقش‌آفرینی کنشگران و جناح‌بندی‌های آن‌ها روش تحلیل بازیگر با استفاده از نرم‌افزار مکتور را در پیش گرفتیم.

روش «تحلیل اثرات متقابل» یا تأثیرات ساختاری، یکی از رایج‌ترین روش‌های آینده‌پژوهی است که از طریق برآورد میزان و چگونگی تأثیرات عوامل تأثیرگذار بر یکدیگر پژوهشگر را قادر به شناسایی عوامل پیشران و عوامل کنترل‌کننده می‌نماید (نعیمی و پورمحمدی، ۱۳۹۵). «هدف اصلی استخراج متغیرهای مستقل ... [آن است] که بتوان با برآورد تغییرات متغیرها در آینده، تغییرات متغیر وابسته در آینده را حدس زد. ارزش پیش‌بینی در گرو ارزیابی و معرفی نیروها و عواملی است که رویدادهای آتی و وضعیت پدیده در آینده را شکل می‌دهند» (حاجیانی ابراهیم، ۱۳۹۶: ۲۱۷).

تمرکز صرف بر عوامل محیط سیاست‌گذاری چنانچه با تحلیل سطح پایین‌تر بر حسب ویژگی‌های بازیگران تکمیل نشود دارای ظرفیت محدودی است (تیسن و واکر، ۱۳۹۵: ۳۶۲) و نمی‌تواند تضمین‌کننده موفقیت‌آمیز بودن سیاست باشد. همچنین با ملاحظه بازیگران می‌توان چشم‌اندازی از آینده محیط در سطح خرد در تحلیل وارد نمود (زارع میرک‌آبادی، ۱۳۹۳). تحلیل بازیگر به سبب تمرکز بر نقطه نظرات متکثر بازیگران به خوبی مکمل یافته‌های روش تحلیل اثرات متقابل خواهد بود. به‌علاوه شناخت صحیح بازیگران به سیاستگذار این امکان را می‌دهد که از طریق جلب مشارکت حداکثر ذینفعان تحقق اهداف سیاست‌گذاری را به میزان زیادی دست‌یافتنی کند.

هیچ بازیگر منفردی وجود ندارد که بتواند به‌صورت یک‌جانبه راه‌حل مطلوبش را به دیگران

تحمیل کند. بلکه به برخی از اشکال همکاری بین طرف‌ها نیاز است؛ بازیگران به هم وابسته هستند. در چنین شرایطی، دانستن اینکه چه کسی «دیگران» است و درک اهداف و انگیزه‌های آن‌ها برای مشارکت کردن یا نکردن، برای حل موفق مسئله حیاتی است (زارع میرک‌آبادی، ۱۳۹۳).

ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسشنامه‌هایی است که متناسب با نرم‌افزارهای میک‌مک و مکتور توسط سازندگان این دو نرم‌افزار معرفی شده است. در این پرسشنامه‌ها از جامعه نخبگانی می‌خواهیم که برآورد خود از میزان تأثیر عوامل بر یکدیگر را بین صفر تا سه؛ و برآورد خود را از میزان تأثیر و نفوذ بازیگران بر یکدیگر را بین صفر تا چهار و برآورد خود از میزان تمایل بازیگران به اهداف (گزینه‌های سیاسی) را بین منفی چهار تا مثبت چهار نمره‌دهی نمایند.

قبل از تهیه پرسشنامه میک‌مک به سبب مواجهه با فهرست طولانی از عوامل شناسایی شده، از آنجا که به‌طور آشکار برخی عوامل تأثیرگذاری اندکی داشتند با استفاده از پرسشنامه‌ای بر پایه طیف لیکرت با نظرخواهی از گروهی از خبرگان عوامل کم‌اهمیت حذف و در مواردی با عوامل مهم ترکیب گردید.

به همین ترتیب در مواجهه با بازیگران، علاوه بر شمار پرتعداد، اتفاق نظر در مورد رویکرد برخی از مهم‌ترین بازیگران، برای مثال معلمان یا خانواده دانش‌آموزان در موضوع آموزش زبان قومی و محلی وجود نداشت؛ بنابراین، پس از چند مرحله مصاحبه با افراد صاحب‌نظر بازیگران مختلف را بر اساس رویکرد آن‌ها به موضوع مورد بررسی و موقعیت محیط‌شناختی (داخلی، خارج نزدیک، خارج دور) دسته‌بندی نمودیم. از این طریق به یازده گروه از بازیگران دست یافتیم که هم به شکل قابل قبولی از یکدیگر متمایز هستند و هم تقریباً همه بازیگران را در این یازده گروه می‌توان یافت.

کاهش تعداد عوامل و بازیگران همچنین باعث کاهش پیچیدگی و تسهیل پاسخگویی به پرسشنامه‌های میک‌مک و مکتور می‌شود و نتایج خروجی از این دو نرم‌افزار را نیز خوانا و واضح‌تر می‌نماید.

یافته‌های پژوهش

در گام نخست فهرستی از عوامل گوناگون تأثیرگذار و بازیگران مختلف را از طریق مرور پژوهش‌های مرتبط، مصاحبه با صاحب‌نظران حوزه‌های تعلیم و تربیت، علوم اجتماعی و سیاسی و زبان‌شناسی و ادبیات و همچنین مصاحبه با نمایندگان از گروه‌های قومی و ملاحظه محتواهای مرتبط در فضای مجازی گردآوری نمودیم. به سبب عدم تجانس چشمگیر میان عوامل گوناگون و بازیگران مختلف، از طریق تقسیم‌بندی موقعیت محیطی

نخستین اقدام را برای نظم‌دهی و خوانا نمودن روابط میان آن‌ها صورت دادیم. «محیط داخلی» را عوامل و بازیگران نهادی و دستگاه‌های رسمی دولتی و حکومتی در نظر گرفتیم که به شکل مستقیم یا غیرمستقیم در موضوع مورد نظر نقش‌آفرینی و تأثیر دارند. «محیط خارج دور» را کنشگران و عوامل خارج از چارچوب کشور ایران در نظر گرفتیم و محیط «خارج نزدیک» نیز شامل همه عوامل و بازیگرانی در نظر گرفتیم که در داخل کشور هستند ولی در «محیط داخلی» سیاست‌گذاری آن‌گونه که تعریف شد قرار ندارند. به این ترتیب سیاهه بلندی از عوامل و بازیگران در سه محیط یادشده گرد آمد که همه آن‌ها از تأثیرگذاری یا نقش‌آفرینی مشابهی برخوردار نبودند. برخی کم‌اهمیت و دارای تأثیر ناچیز و برخی دارای نقش محوری در موضوع مورد بحث بودند لذا در ارتباط با عوامل از طریق پرسشنامه‌ای مبتنی بر طیف لیترت مهم‌ترین عوامل شناسایی و عوامل کم‌اهمیت حذف یا در برخی موارد دیگر عوامل ادغام شدند. حاصل به صورت هجده عامل در جدول شماره ۱ نمایش داده شده است. در خصوص بازیگران نیز به شرحی که در قسمت روش‌شناسی گفته شد بازیگران شناسایی شده را بر اساس رویکرد کلی آن‌ها به موضوع دریا زده گروه بازیگران مقوله‌بندی نمودیم. جدول شماره ۲ این یازده گروه از بازیگران را توضیح داده است.

جدول ۱. عوامل موثر بر چشم انداز آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی

توجه	عوامل شکل‌دهنده به آینده موضوع زبان‌های قومی	توضیحات (مشمول بر/ تحت تأثیر از)
نگاه راهبردی	نگاه امنیتی به مسئله قومیت و زبان‌های قومی و نگرانی از آسیب دیدن انسجام اجتماعی و بروز شکاف‌های قومیتی در جامعه و درگیری میان قومیت‌های مختلف	تمامی سیاست‌ها و اقدامات نهادهای رسمی که باهدف محافظت از انسجام و امنیت اجتماعی موضوع زبان‌های قومی و محلی را تحت تأثیر قرار می‌دهند.
مبهور پستی	مطالبات و اقدامات میهن‌دوستانه، خواهان حفظ یکپارچگی ملی و سرزمینی و حفظ هویت تاریخی باستانی	مطالبه و اقدامات افراد و گروه‌هایی که نگران حفظ جامعه ملی و یکپارچگی سرزمین هستند مطالبه و اقدامات ایرانی‌شهرگرایان که خواهان احیای دوره طلایی ایران باستان و محوریت تصورات آریایی هستند
تجربینی	ناهماهنگی نظام سیاست‌گذاری برای اتخاذ سیاست مشخص در مورد مسئله زبان‌های قومی و محلی	اشتغال سطح سیاست‌گذاری حاکمیت به مسائل اقتصادی و بین‌المللی و نحیف بودن ارگان سیاستگذار فرهنگ عمومی فقدان سیاست و هدف‌گذاری کلان در مسئله زبان‌های قومی و محلی که موجب اقدامات سلیقه‌ای دستگاه‌ها و دولت‌های مختلف می‌شود

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

شناسه	عوامل شکل‌دهنده به آینده موضوع زبان‌های قومی	توضیحات (مشمول بر/ تحت تأثیر از)
دانش فارسی	موقعیت تثبیت‌شده زبان فارسی در کارکرد علمی و دانشگاهی و پذیرش عمومی این کارکرد	فارسی‌زبان دانشگاهی و علمی کشور است و افراد برای تحصیل دانشگاهی ناگزیر از مهارت کافی در زبان فارسی هستند سیاست‌گذاری علمی و دانشگاهی بر تقویت جایگاه زبان فارسی به‌عنوان زبان دانشگاهی و علمی کشورهای فارس زبان
منافع شخصی	برخی افراد یا گروه‌ها از پیگیری مطالبات قومیتی اهداف سیاسی (مانند پیروزی در انتخابات مجلس و شورای شهر) یا اهداف اجتماعی (شهرت) را دنبال می‌کنند	قومیتی شدن انتخابات مجلس و شوراهای شهر و حساسیت در مورد سهم قومیتی از مناصب ملی و دولتی مطالبه‌گری قومی و زبانی به‌عنوان شیوه‌ای برای کسب شهرت (سرمایه سیاسی و سرمایه اجتماعی)
ملت‌سازی قومی	ملت‌سازی‌های قومیتی کردی - ترکی - ارمنی - عربی طی دهه‌های گذشته و سرایت آن‌ها به مسائل قومی ایران	استقلال‌طلبی اقلیم کردستان عراق و چشم‌انداز ظهور اقلیم مشابهی در شمال شرق سوریه با حمایت آمریکا و تشدید جنبش سیاسی و مسلحانه کردها در ترکیه. سرایت اختلافات و شکاف قومی با ارمنی‌ها و کردها از ترکیه به اقوام ایرانی. پیوند قومی با کشورهای همسایه و محبوبیت نامتعارف آن کشورها در گروه‌های قومی
وضع اقتصاد	مشکلات اقتصادی و ضعف مدیریتی دولت، وجود محرومیت در برخی مناطق قومیتی	محدودیت دولت و حاکمیت برای ایجاد شرایط مطلوب و تأمین رضایت همه مردم (شامل محدودیت‌های بودجه‌ای، مشکلات نظام اداری، تحریم‌های بین‌المللی) محرومیت و توسعه‌نیافتگی در برخی مناطق قومیتی و تشدید بحران‌های اقتصادی در سال‌های اخیر
مای فراملی	ظهور نوعی مرجعیت سیاسی و فرهنگی خارجی در میان گروه‌های قومی تحت تأثیر گسترش ارتباطات ماهواره‌ای، مجازی، تردد شهروندان و پیامدهای جهانی شدن	ظهور اجتماعات شبکه‌ای - اینترنتی و افزایش مخاطبین شبکه‌های ماهواره‌ای خارجی و گسترش گفتمان‌های واگرا جهانی شدن، کاهش اهمیت مرزهای سیاسی و گسترش گفتمان حقوق بشر و شهروندی جهانی و تأثیر آن بر چشم‌انداز زبانی

توضیحات (مشمول بر/ تحت تأثیر از)	عوامل شکل دهنده به آینده موضوع زبان‌های قومی	شماره
<p>عدم موفقیت کاربرد خط سیریلیک برای نوشتن زبان فارسی در تاجیکستان و عدم موفقیت ارتقای جایگاه زبان پشتون در سراسر افغانستان باعث خواهد شد گونه معیار فارسی با خط عربی در این کشورها توسعه یابد</p> <p>رواج زبان‌های مختلفی در پاکستان، بخش‌هایی از هندوستان و غرب چین که با خط عربی نوشته می‌شوند و همچنین نگارش زبان‌های ازبکی، ترکمنی و آذری در ایران و افغانستان و کردی در عراق و ایران با خط عربی</p>	<p>تثبیت گونه معیار فارسی با خط عربی و گسترش آن در افغانستان، تاجیکستان و به میزان کمی در پاکستان</p>	<p>نمود فارسی</p>
<p>آشنایی بخش بزرگی از مردم کشورهای آسیای میانه و قفقاز با خط و زبان روسی و احتمال تقویت جایگاه آن به‌عنوان زبان میانجی و زبان دانشگاهی در این جوامع با توجه به احیاء و تقویت جایگاه قدرت سیاسی و اقتصادی روسیه افزایش احتمال بازگشت دنیا به شرایط دوقطبی و گسترش مرزبندی شرق و غرب به ارتباطات اجتماعی و علمی و تأثیر بر چشم‌انداز زبانی احتمال افزایش نفوذ زبان چینی در آسیای میانه، ایران و خاورمیانه با توجه به افزایش ارتباطات تجاری، فرهنگی و طرح احیای جاده ابریشم از سوی چین</p> <p>پیمان همکاری‌های ۲۵ ساله ایران و چین مطالبه لایه عالی سیاست‌گذاری کشور برای حضور زبان‌های غیر انگلیسی در نظام آموزشی و دانشگاهی</p>	<p>ارتقای مجدد جایگاه زبان روسی در آسیای میانه و قفقاز هم‌زمان با نفوذ کند زبان چینی در آسیای میانه و افزایش توجه به این دو زبان در ایران</p>	<p>نمود روسی</p>
<p>مطالبه و اقدامات برای آموزش زبان قومی از سوی افراد و گروه‌هایی که تمایلات همگرا و وفادار به ملیت دارند</p> <p>مطالبه و اقدامات برای حفظ میراث ادبی و ارتقاء و توسعه آثار ادبی زبان‌های قومی به‌عنوان میراث معنوی کشور و تجلیل از شخصیت‌های ادبی قومی</p>	<p>مطالبات مسالمت‌آمیز برای آموزش زبان قومی</p>	<p>قومی همگرا</p>
<p>مطالبات و اقدامات از سوی افراد و گروه‌های واگرا و خشونت‌طلب</p>	<p>مطالبات و اقدامات ساختارشکنانه با هدف آموزش و جایگزینی زبان قومی</p>	<p>قومی واگرا</p>

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

شناسه	عوامل شکل‌دهنده به آینده موضوع زبان‌های قومی	توضیحات (مشمول بر/ تحت تأثیر از)
حفظ میراث	تمایل و اقدامات دستگاه‌های دولتی به حفظ و ارتقای میراث فرهنگی قومی و پاسخ مثبت به مطالبات مشروع قومی	قانونی بودن و رواج استفاده از زبان‌های قومی در بسیاری از ارتباطات ازجمله شبکه‌های استانی صداوسیما، چاپ کتاب و نشریات ایجاد رشته دانشگاهی زبان آذری در دانشگاه تبریز و رشته دانشگاهی زبان کردی در دانشگاه سنندج و ایجاد واحد اختیاری آن‌ها برای همه دانشجویان این دو دانشگاه و اقدام آموزش و پرورش مبنی بر واگذار نمودن محتوای دروسی در کتب ادبیات به ادارات کل استان‌ها و برنامه‌های فوق‌برنامه به زبان محلی در مدارس اقدام نهادها و دستگاه‌های ذی‌ربط در شناسایی و تجلیل از شخصیت‌های علمی، شاعران و نویسندگان قومی همگرا و متعهد به انسجام ملی
پیوند جامعه	پیوندهای غیر قومی انسجام بخش در جامعه ایرانی	پیوندهای مذهبی و سیاسی که بخش‌هایی از اجتماعات قومی را در پیوندی ناگسستنی با نظام سیاسی و همگرایی ملی قرار می‌دهد در جامعه ایران تفاوت در قومیت و زبان قومی به‌عنوان مانعی بر ارتباطات اجتماعی مانند دوستیابی و ازدواج شناسایی نشده است. همچنین تعلق قومی و زبانی مانعی برای مهاجرت‌های داخلی با هدف اشتغال و تحصیل نیست.
نفوذ ترکیه	توسعه اقتصادی ترکیه و ایجاد موقعیت رهبری در کمربند ترکی در قفقاز و آسیای میانه ضمن برخورداری از حمایت نسبی ناتو برای کاهش نفوذ روسیه و چین	تداوم توسعه اقتصادی ترکیه و گسترش قدرت سخت و نرم ترکیه در قفقاز و آسیای میانه افزایش اتکای ناتو بر موقعیت و نقش ترکیه برای مهار روسیه و حمایت غرب از ملی‌گرایی قومی در آسیای میانه و قفقاز برای تقابل بانفوذ فرهنگی روسیه و چین. خروج سرمایه‌های انسانی و مادی از کشور که بخش قابل‌توجهی از آن به مقصد ترکیه است
نوع گونه	فقدان تثبیت گونه معیار در زبان‌های قومی منطقه و عدم برخورداری از شیوه نگارش واحد و جافتاده (هم در مورد کردی و هم در مورد ترکی)	گسترش ترکی استانبولی در آسیای میانه و قفقاز و توسعه کاربرد خط لاتین برای نگارش زبان‌های ترکی وجود انگیزه‌های ملی‌گرایانه برای حفظ زبان‌های بومی (آذری، ازبکی، قزاقی، ترکمنی و قرقیزی) در مقاومت با توسعه گونه استانبولی و همچنین سنت نگارش این زبان‌ها با الفبای سیریلیک و تا حدودی عربی نگارش کردی کرمانجی در ترکیه و سوریه با الفبای لاتین و نگارش کردی سورانی با اقتباس از الفبای عربی در اقلیم کردستان عراق و تا حدودی در ایران

شماره	عوامل شکل دهنده به آینده موضوع زبان‌های قومی	توضیحات (مشمول بر/ تحت تأثیر از)
کلان شهری	ظهور کلان‌شهرهای فراقومیتهی مانند تهران و کرج، رشد ارتباطات بزرگراهی- ریلی- هوایی و تأثیر آن بر گردشگری داخلی و ارتباطات میان قومی و همچنین تولیدات فرهنگی هنری (تلویزیونی، سینمایی، تجسمی، معماری) باهدف تقویت مؤلفه‌های مشترک ملی	
فوق قومی	موقعیت برتر و رو به رشد زبان عربی (شامل الفبای عربی) در منطقه غرب آسیا و جهان اسلام از جمله در ایران	احیای اسلام‌گرایی و قدرت نرم کشورهای عربی؛ زبان و خط عربی در جوامع مسلمان غیر عرب همچنان مورد توجه از سوی گروه‌های مذهبی و متخصصان تاریخ و ادبیات است. ثروت نفتی کشورهای عربی و افزایش مراودات اقتصادی از جمله گردشگری باعث گسترش آشنایی بیش‌ازپیش مردم جهان (غیرمسلمانان) با زبان و خط عربی شده و همچنان در حال افزایش است. افزایش اهمیت منابع انرژی خاورمیانه از جمله ایران برای غرب به‌ویژه پس از اوج‌گیری تنش در اوکراین توسعه گردشگری مذهبی میان ایران و عراق به نظر می‌رسد زمینه توجه بیش‌ازپیش مردم ایران به زبان عربی را به همراه داشته است. جهت‌گیری خاورمیانه‌ای سیاست خارجی کشور که متضمن توجه خاص به زبان عربی است و انعکاس آن در اصل ۱۶ قانون اساسی و حضور پررنگ زبان عربی در نظام آموزشی مشهود است. همچنین مطالبه لایه‌های عالی سیاست‌گذاری کشور بر اسلامی‌کردن علوم انسانی قاعده‌تاً متضمن افزایش توجه به زبان عربی و متون آن و تعامل با دانشگاه‌های جهان اسلام است. نفوذ ایران در کشورهای کمربند مقاومت (عراق، سوریه، لبنان، یمن)

برای تحلیل تأثیرات متقابل عوامل، جدول فوق به پاس‌خگویان داده شد و از آن‌ها خواسته شد بر اساس اطلاعات آن در جدولی که هجده سطر و هجده ستون داشت برآورد خود از میزان تأثیر هر کدام از این عوامل را بر دیگر عوامل (میزان تأثیر سطر بر ستون) نمره دهی کنند.

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

جدول ۲. بازیگران تأثیرگذار بر آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی

کد	عنوان گروه بازیگران	بازیگران	توضیح
A	دستگاه‌های آموزشی و فرهنگی	وزارت آموزش و پرورش و نهادهای زیر مجموعه آن- وزارت علوم- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی- وزارت میراث فرهنگی و گردشگری - شورای عالی انقلاب فرهنگی- صداوسیما	دستگاه‌های متولی آموزش و فرهنگ که دارای مسئولیت و مداخلت مستقیم در موضوع زبان قومی هستند
B	نهادهای سیاسی و امنیتی	وزارت کشور- نیروی انتظامی - نهادهای امنیتی و اطلاعاتی - شخص رئیس‌جمهور- وزارت امور خارجه	نهادهای امنیتی انتظامی و مدیریت امور سیاسی کشور که به‌طور غیرمستقیم در موضوع زبان قومی مسئولیت و مداخلت دارند
C	مجموعه رهبری و نهادهای دینی	رهبری- مجمع تشخیص مصلحت نظام- شورای نگهبان- شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه - ائمه جمعه - بسیج - اعضای مجلس خبرگان- کمیته امداد- بنیاد مستضعفان- ستاد اجرائی فرمان امام و... روحانیون و حوزه‌های علمیه- مراجع تقلید - شخصیت‌های دینی قومی- سازمان تبلیغات اسلامی - امور مساجد - اوقاف و آستان‌های مبارکه	عموماً مسئولیت و مداخلت مستقیم یا غیرمستقیم در موضوع زبان قومی ندارند ولی تأثیر تعیین‌کننده‌ای دارند
D	وفاداران نظام سیاسی	اقشار بسیجی و مذهبی یا به تعبیر عامیانه حزب‌اللهی - اصولگرایان - رسانه‌های اصولگرا	حتی در صورت تعلق قومی اشکال افراطی مبارزه قومی را معمولاً در تقابل با منافع نظام قلمداد می‌کنند و با آن مقابله می‌کنند.

کد	عنوان گروه بازیگران	بازیگران	توضیح
E	همگرایان خواهان افزایش سهم قومی	اصلاح‌طلبان با تعلق قومی - برخی رسانه‌های جناح اصلاحات - صاحب‌منصبان اداری با تعلق قومی، کارمندان دولت با تعلق قومی، نمایندگان مجلس از مناطق قومی، شخصیت‌های مشهور ملی با تعلق قومی - خانواده‌ها، دانش‌آموزان، اغلب اعضای هیئت‌علمی دارای تعلق قومی و اغلب معلمان دارای تعلق قومی - پژوهشگران و نویسندگان موضوعات قومی، ادبیات قومی و فولکلور - شاعران و اهل ادب قومی - بنگاه‌های اقتصادی و باشگاه‌های ورزشی که با مفاهیم قومی همراه شده‌اند مانند هواپیمایی آتا و باشگاه تراکتور و کشت و صنعت مغان، فعالان سیاسی قومیت‌های غیرواگرا (لری، گیلکی، تاتی، مازنی و...)	در عین وفاداری ملی خواهان پیگیری مطالبات فرهنگی قومی هستند و انگیزه ملت‌سازی قومی را دنبال نمی‌کنند.
F	ایران‌شهرگرایان	فارس‌گرایان - برخی از متخصصان ادبیات فارسی - کورش‌گرایان - ایران‌شهرگرایان - اصلاح‌طلبان فاقد تعلق قومی - برخی از طیف کارگزاران - شخصیت‌های مشهور ملی - فرهنگستان زبان و ادب فارسی	اقتضای مختلفی از افراد و گروه‌هایی که عموماً تعلقات قومی ندارند و شیفته شکوه ایران باستان هستند و احیای ایران بزرگ از آرمان‌های آنان است.
G	فعالان سیاسی قوم‌گرا (شناسنامه‌دار)	خبرنگاران و روزنامه‌نگاران قومی - وبلاگ و سایت قومی - نشریات دانشجویی قومی - آموزشگاه زبان قومی - رهبران طریقت‌هایی قومی شده - برخی از معلمان و اعضای هیئت‌علمی دارای تعلق قومی - برخی پژوهشگران و اهل ادب دارای تعلق قومی - برخی نمایندگان یا کاندیداهای انتخابات مجلس یا شوراهای شهر	فعالان قومی تحول‌خواه که به اشکال مشروع و در چارچوب قانون افزایش سهم فرهنگ قومی را به شکل تحول خواهانه دنبال می‌کنند. در عین حال ممکن است در موقعیت‌های غیررسمی و مجازی شیوه‌ها و ادبیاتی غیرقانونی را نیز توسعه دهند.

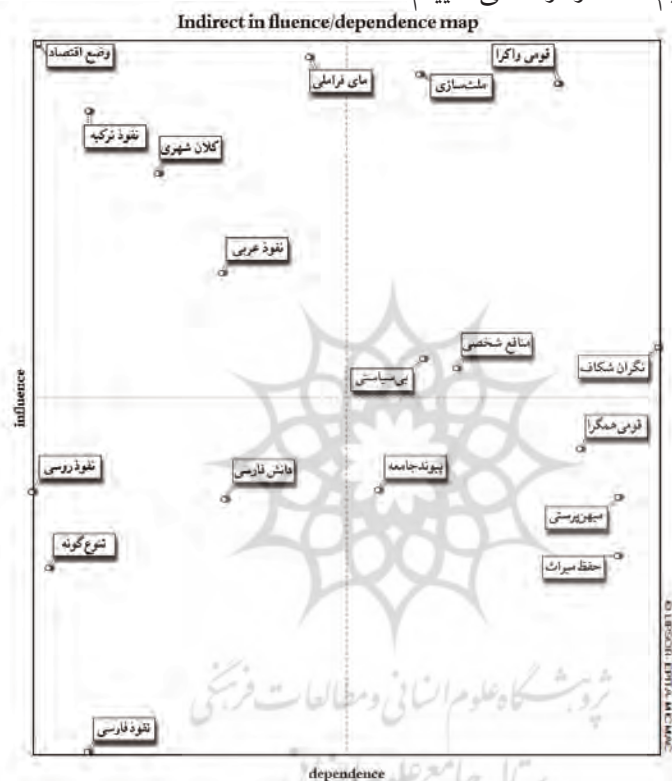
کد	عنوان گروه بازیگران	بازیگران	توضیح
H	مبارزان قومی رادیکال	مبارزان قومی خارج از کشور- مبارزان قومی داخل کشور با حفظ گمنامی- رسانه‌های ماهواره‌ای قومی- تشکل‌های بین‌المللی قومی - مبارزان داخلی دارای پرونده امنیتی- گروه‌های غیرقومی خواهان دگرگونی در نظام سیاسی	اتخاذ ابزار و روش‌های نامشروع فعالیت سیاسی برای ایجاد تحول و دگرگونی در نظام فرهنگی و سیاسی کشور با هدف واگرایی سیاسی و ملت‌سازی قومی
J	بازیگران خارجی که منافع آن‌ها در حمایت از قومیت‌های ایرانی است	ترکیه- کردستان عراق- کردهای ترکیه- جمهوری آذربایجان- کشورهای عرب خلیج فارس- برخی رسانه‌های بین‌المللی - نهادهای بین‌المللی حقوق بشر	
K	بازیگران خارجی حامی ثبات در ایران	روسیه- کشورهای آسیای میانه- عراق، سوریه، ارمنستان جمعیت‌های شیعه و میانه‌رو در عراق- تاجیک‌ها و هزاره‌ها در افغانستان	بازیگران خارجی که منافع آن‌ها در حمایت از ثبات ژئوپولیتیک و هم‌پیمانی با نظام سیاسی ایران است
L	دشمنان ایران یکپارچه و متحد	اسرائیل، آمریکا، سازمان مجاهدین (منافقین)، گروه‌های تروریستی افراطی مانند داعش، برخی رسانه‌های معاند	بازیگران خارجی که منافع خود را آشکارا در تعارض با یکپارچگی ایران معرفی کرده‌اند

برای تحلیل بازیگر نخست در جدولی با یازده سطر و یازده ستون از پاسخ‌گویان خواسته شد برآورد خود از میزان قدرت و نفوذ هر یک از این گروه‌های بازیگر را بر دیگر گروه‌ها (میزان قدرت و نفوذ سطر بر ستون) نمره‌دهی نمایند و در مرحله بعد در جدولی که بازیگران در سطر و اهداف متصور بازیگران (جدول شماره ۶) در ستون قرار دارند، میزان گرایش هر گروه از بازیگران را نسبت به گزینه‌های سیاستی نمره‌گذاری نمایند.

تحلیل اثرات متقابل عوامل

برای شناسایی ساختار تأثیرات عوامل از پاسخ‌گویان خواسته شد در قالب یک جدول متقاطع میزان تأثیرگذاری هر کدام از عوامل (جدول شماره ۱) را بر دیگر عوامل، بین صفر تا سه (صفر فاقد تأثیر، یک تأثیر کم، دو تأثیر متوسط و سه تأثیر زیاد) نمره‌گذاری نمایند. نتایج حاصله به صورت مُد نظرات پاسخ‌گویان وارد نرم‌افزار میک‌مک گردید. مجموع تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از عوامل مبنای تحلیل و

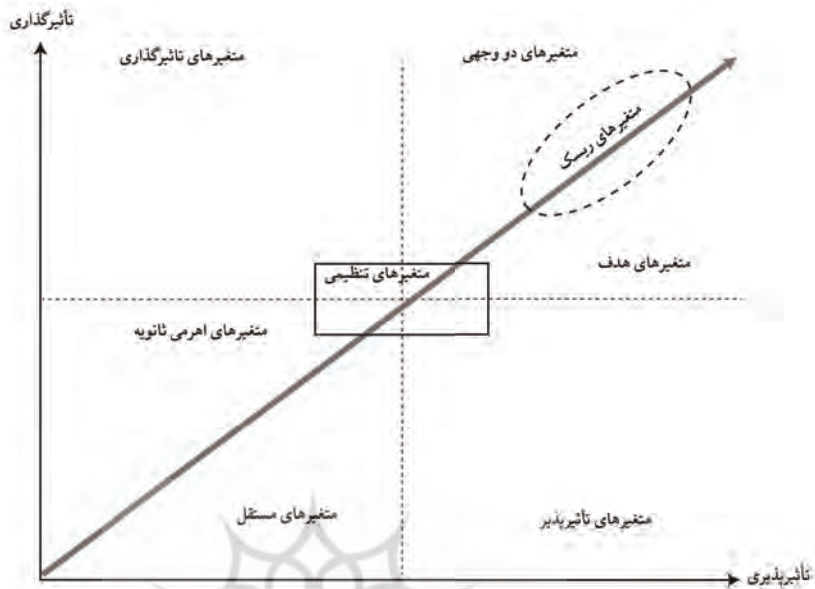
نتایج نرم افزار میک مک است. نرم افزار میک مک نتایج را در دو دسته ارائه می دهد؛ ابتدا تنها تأثیرات مستقیم عوامل را بر یکدیگر نشان می دهد و در مرحله بعد برآیند تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عوامل بر یکدیگر را که مقرون به واقعیت است، نمایش می دهد. در ادامه نتایج خروجی نرم افزار میک مک که با ملاحظه تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم است را ارائه می نمایم.

تصویر ۱. این نقشه وضعیت و موقعیت هر کدام از عوامل مورد بررسی را در دو بُعد میزان تأثیرگذاری و میزان تأثیرپذیری مشخص می کند.

نقشه فوق موقعیت هجده عامل مورد بررسی را برحسب دو جهت میزان تأثیرگذاری (Influence) و میزان تأثیرپذیری (Dependence) هر کدام از عوامل نمایش می دهد. پژوهشگران برای عواملی که در بخش های مختلف نقشه فوق قرار می گیرند جایگاه متفاوتی را در تحلیل سیستم در نظر گرفته اند. تصویر زیر به خوبی معنا و ویژگی موقعیت عوامل را در نقشه تأثیرات میک مک مورد تفسیر قرار می دهد.

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

تصویر ۲. این تصویر تفسیر موقعیت‌های مختلف در نقشه تأثیرات را نمایش می‌دهد.

در تصویر فوق متغیرهای دووجهی (متغیرهای ریسک) عواملی هستند که هم‌زمان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی در ساختار تأثیرات عوامل دارند. این عوامل از سویی تأثیر زیادی را از متغیرهای تأثیرگذار (چارک بالا سمت چپ) می‌پذیرند و تأثیر زیادی را نیز بر عوامل تأثیرپذیر سیستم (چارک پایین سمت راست) اعمال می‌کنند. انتخاب عنوان دووجهی به سبب همین دووجه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیاد است؛ اما به این متغیرها عوامل ریسک یا مخاطره نیز می‌گویند. این متغیرها از وضعیت پایداری برخوردار نیستند؛ چنانچه مسیر تأثیرگذاری آن‌ها بر متغیرهای تأثیرپذیر تثبیت شود و مستقل از عوامل تأثیرگذار قادر به تأثیرگذاری باشند، در نقشه فوق به قسمت عوامل تأثیرگذار انتقال خواهند یافت و موقعیت پایداری به‌عنوان عوامل تأثیرگذار در سیستم خواهند یافت. به‌عنوان مثال هرگاه تأثیرگذاری «قوم‌گرایی و اگرا» و «ملت‌سازی قومی» تداوم یابد، به‌عبارت‌دیگر گفتمان و اگرایبی و ملت‌سازی قومی در کشور تثبیت شود، این دو متغیر که در حال حاضر در موقعیت ریسک و دووجهی قرار دارند به موقعیت متغیرهای تأثیرگذار انتقال یافته و سیستم و اهداف سیستم (خروجی سیستم) را دگرگون خواهند کرد.

سناریوی دیگری نیز برای افزایش پایداری سیستم قابل‌تصور است. از آنجاکه متغیرهای «قومی و اگرا» و «ملت‌سازی قومی» واسطه انتقال بخش بزرگی از تأثیرگذاری متغیرهای بالا سمت چپ به متغیرهای تأثیرپذیر هستند، هرگاه جریان تأثیرات متغیرهای تأثیرگذار

از مسیری غیر از متغیرهای دو وجهی صورت بگیرد، میزان تأثیرپذیری و تأثیرگذاری متغیرهای ریسک کاهش یافته به موقعیت خروجی سیستم و در کنار قوم‌گرایی همگرا انتقال خواهند یافت و به‌عنوان یکی از پدیده‌های اجتماعی کم‌خطر تلقی خواهند شد. این سناریو زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که مسیر تأثیرگذاری عوامل بالا سمت چپ، به‌ویژه «نفوذ ترکیه»، «وضع اقتصاد»، «مای فراملی» و حتی «نفوذ عربی» به‌جای آنکه از کانال و طریق متغیرهای دووجهی باشد از طریق متغیرهای تنظیمی صورت گیرد. لذا متغیرهای تنظیمی که در اطراف مرکز نقشه قرار دارند «بی‌سیاستی»، «منافع شخصی»، «دانش فارسی» و «پیوند جامعه» اگر به شکلی مدیریت شوند که بخش بزرگ‌تری از تأثیرات عوامل تأثیرگذار را به عوامل سمت راست سیستم، به‌ویژه «قومی همگرا» انتقال دهند از میزان تأثیرگذاری عوامل ریسک کاسته خواهد شد لذا چنانچه سیاستگذار فرهنگی موقعیت انفعالی در موضوع آموزش زبان‌های قومی را رها نموده و به‌طور فعال نقش مؤثری در پاسخگویی به مطالبات زبانی قومیت‌ها به عهده بگیرد، تأثیرگذاری عوامل دووجهی کاهش چشمگیری خواهد یافت. همچنین ساماندهی وام‌گیری‌های فرهنگی از کشورهای همسایه در قالب همکاری‌های فرهنگی دو جانبه یا منطقه‌ای باعث هدایت مدیریت شده تأثیرگذاری فرهنگی آن کشورها از مسیر متغیرهای تنظیمی خواهد شد و مخاطرات عوامل دووجهی را کاهش خواهد داد.

تحلیل بازیگر

تحلیل بازیگر در یک موقعیت یا میدان رقابتی قابل‌تصور است. خواسته‌های بازیگران و قدرت دستیابی به این خواسته‌ها مهم‌ترین موضوعات مورد توجه تحلیلگر بازی‌ها است. به همین سیاق در روش مکتور تحلیلگر در دو پرسشنامه جداگانه میزان قدرت و نفوذ هر بازیگر بر دیگر بازیگران و تمایل هر بازیگر بر اهداف و گزینه‌هایی در مورد کیفیت آموزش زبان قومی را از مطلعین و خبرگان موضوع مورد پرسش قرار داده است. در هر پژوهش تحلیل بازیگر، شناسایی بازیگران نخستین اقدام است. گروه‌های مختلف بازیگران را با توجه به موقعیت محیطی و رویکردشان به موضوع در ۱۱ عنوان مطابق جدول شماره ۲ دسته‌بندی نمودیم و از پاسخگویان خواستیم میزان نفوذ و قدرت تأثیرگذاری هر کدام از یازده گروه بازیگران را بر دیگر گروه‌ها بین صفر (فاقد تأثیر و نفوذ) تا چهار (تأثیر و نفوذ بسیار زیاد تا سرحد وابستگی وجودی) نمره‌گذاری نمایند. جدول شماره ۳ مُد نظرات پاسخگویان را در خصوص نفوذ و قدرت تأثیرگذاری بازیگران بر یکدیگر نمایش می‌دهد. اعداد داخل جدول بیان‌کننده قدرت تأثیرگذاری و نفوذ بازیگر قرار گرفته در سطر بر بازیگر قرار گرفته در ستون است.

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

جدول ۳. برآورد نفوذ بازیگران

بازیگران	فرهنگی آموزشی	سیاسی امنیتی	رهبری-دینی	وفاداران	همگرای قومی	ایران‌شهری	فعال قومی	مبارز قومی	حامی اقوام	حامی اتحاد	دشمنان
فرهنگی آموزشی	۰	۱	۱	۳	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۰
سیاسی امنیتی	۳	۰	۲	۳	۲	۱	۲	۱	۱	۲	۰
رهبری-دینی	۳	۴	۰	۳	۳	۱	۱	۰	۰	۱	۰
وفاداران	۱	۲	۲	۰	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱
همگرای قومی	۲	۱	۱	۱	۰	۱	۲	۲	۰	۰	۰
ایران‌شهری	۲	۱	۱	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
فعال قومی	۲	۱	۱	۰	۳	۰	۰	۳	۰	۱	۱
مبارز قومی	۱	۰	۰	۰	۲	۰	۳	۰	۳	۰	۲
حامی اقوام	۱	۰	۰	۰	۲	۰	۳	۴	۰	۱	۳
حامی اتحاد	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰
دشمنان	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۲	۴	۲	۱	۰

جدول ۴. مجموع تأثیرات مستقیم بازیگران

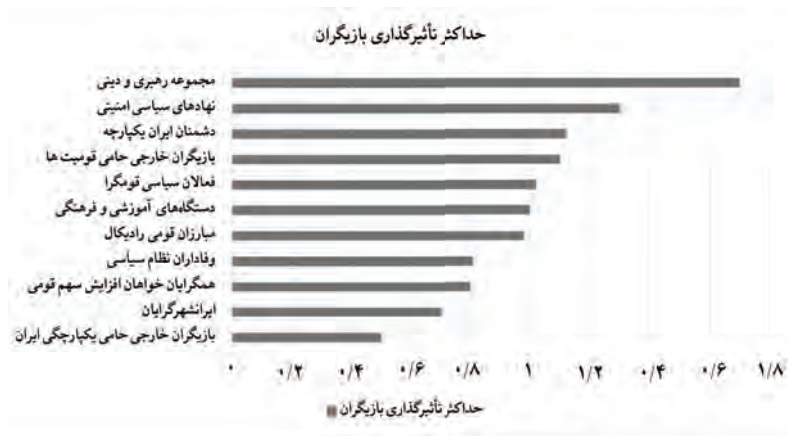
رتبه	تأثیرگذاری مستقیم	بازیگر
۳	۱۴	دستگاه‌های آموزشی و فرهنگی
۱	۱۷	نهادهای سیاسی و امنیتی
۲	۱۶	مجموعه رهبری و نهادهای دینی
۷	۱۰	وفاداران نظام سیاسی
۵	۱۲	همگرایان خواهان افزایش سهم
۸	۶	ایران‌شهرگرایان
۴	۱۳	فعالان سیاسی قوم‌گرا
۶	۱۱	مبارزان قومی رادیکال
۳	۱۴	بازیگران خارجی حامی اقوام ایرانی
۹	۲	بازیگران خارجی حامی ایران یکپارچه
۵	۱۲	دشمنان ایران یکپارچه و متحد

جدول فوق مجموع تأثیرگذاری هر کدام از بازیگران را نمایش می‌دهد لیکن

تأثیرگذاری غیرمستقیم بازیگران را نادیده گرفته است. واقعیت آن است که بازیگرانی مانند نهادهای سیاسی و امنیتی و نهادهای رهبری بخش بزرگی از تأثیرگذاری خود را از طریق دستگاه‌های فرهنگی و آموزشی یا وفاداران اعمال می‌کنند. همچنان که بازیگران خارجی نیز تلاش دارند از طریق تأثیرگذاری بر بازیگران داخلی به تأثیرگذاری در نظام سیاست‌گذاری کشور دست یابند. جدول زیر به‌عنوان نخستین نتیجه دریافتی از نرم‌افزار مکتور حداکثر تأثیرگذاری هر بازیگر را نشان می‌دهد که شامل تأثیر مستقیم و غیرمستقیم و باکسر کردن میزان اثرپذیری و بازخورد تأثیر است. به زبان ساده شاید بتوان این مقادیر را نشان‌دهنده حداکثر همه‌گونه‌های قدرت و تأثیرگذاری هر کدام از بازیگران در موضوع موردبررسی قلمداد نمود.

جدول ۵. حداکثر تأثیرگذاری بازیگران

حداکثر تأثیرگذاری	بازیگر
۱	دستگاه‌های آموزشی و فرهنگی
۱/۳	نهادهای سیاسی و امنیتی
۱/۷	مجموعه رهبری و نهادهای دینی
۰/۸	وفاداران نظام سیاسی
۰/۸	همگرایان خواهان افزایش سهم
۰/۷	ایران‌شهرگرایان
۱	فعالان سیاسی قوم‌گرا
۱	مبارزان قومی رادیکال
۱/۱	بازیگران خارجی حامی اقوام ایرانی
۰/۵	بازیگران خارجی حامی ایران یکپارچه
۱/۱	دشمنان ایران یکپارچه و متحد

تصویر ۳. این نمودار حداکثر تأثیرگذاری بازیگران را به ترتیب از بیشترین تا کمترین نشان می‌دهد (خروجی نرم‌افزار مکتور)

همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشترین تأثیر حداکثری را «مجموعه رهبری و نهاد‌های دینی» و پس‌از آن «نهاد‌های سیاسی و امنیتی» برخوردار هستند. این نتیجه قابل پیش‌بینی بود ولی اینکه «دشمنان ایران یکپارچه» در موقعیت سومین بازیگر دارای حداکثر تأثیرگذاری در موضوع موردبررسی قرار داشته باشد و پس‌از آن «بازیگران خارجی حامی اقوام ایرانی» در موقعیت چهارم قرار داشته باشد، دور از انتظار بود. در محاسبه حداکثر تأثیر به سبب آنکه تأثیر غیرمستقیم نیز مورد ملاحظه قرار می‌گیرد و همچنین میزان تأثیرپذیری و بازخورد کسر می‌شود، بازیگران میدانی مانند «وفاداران» یا «مبارزان قومی» که عموماً از بازیگران بسیار قدرتمند تأثیرپذیر هستند و در میدان کنش از برخوردها و مقابله‌ها نیز به‌صورت بازخوردی اثر می‌پذیرند، به میزان کمتری از سنج «حداکثر تأثیرگذاری» که در نمودار فوق نمایش داده شده است برخوردار می‌شوند. شاید بتوان بازیگران برخوردار از بالاترین میزان «حداکثر تأثیر» را بازیگران راهبردی نامید و بازیگرانی که در عین تأثیرپذیری بالا از تأثیرگذاری زیادی نیز برخوردار هستند را بازیگران میدانی یا تاکتیکی نامید.

ائتلاف بازیگران

نرم‌افزار مکتور علاوه بر برآورد دقیق میزان تأثیرگذاری واقعی هر بازیگر، ائتلاف‌ها میان بازیگران را نیز بر اساس تمایل آن‌ها به اهداف و ارزش‌ها تشخیص می‌دهد. جدول شماره ۶ ارزش‌ها و اهداف قابل‌تصور (گزینه‌های سیاستی) در ارتباط با آموزش

زبان‌های قومی و محلی را نمایش می‌دهد. نرم‌افزار مکتور برای شناسایی ائتلاف میان بازیگران، همگرایی دو به دو بازیگران را در ارتباط با اهداف، ارزش‌ها و گزینه‌های سیاستی محاسبه می‌کند و به این ترتیب ائتلاف‌های میان بازیگران در خروجی نرم‌افزار، جدول شماره (۷) قابل‌شناسایی می‌شود. برای این منظور از پاسخگویان خواسته شد در جدولی که یازده سطر و نوزده ستون داشت، میزان تمایل گروه‌های یازده‌گانه بازیگران را نسبت به ۱۹ گزینه ارائه شده در جدول شماره (۶) در بازه منفی چهار تا مثبت چهار برآورد نمایند. در این بازه عدد صفر نشان دهنده رویکرد خنثی بازیگران به گزینه سیاستی است.

جدول ۶. اهداف و گزینه‌های سیاستی

کد	اهداف بازیگران (گزینه‌های سیاستی)
۱	مخالفت کامل با هرگونه آموزش زبان و ادبیات قومی
۲	آموزش بسیار محدود ادبیات قومی در برخی مدارس به‌عنوان واحد اختیاری
۳	آموزش محدود ادبیات قومی به‌صورت اختیاری در همه مدارس استان‌های قومیتی
۴	آموزش کامل ادبیات قومی به‌صورت یک‌رشته تحصیلی در معدودی مدارس منتخب در مراکز استان‌های قومیتی و برخی شهرهای پرجمعیت
۵	در هر استان عمومی‌ترین ادبیات همان استان آموزش داده شود (محتوای آموزشی در هر استان مختص به همان استان باشد)
۶	آموزش کامل زبان و ادبیات قومی به‌صورت اجباری در تمام مدارس استان‌های قومیتی
۷	آموزش گونه محلی زبان و پرهیز از برجسته‌سازی و معیار کردن یک‌گونه (محتوای آموزشی در هر شهرستان مختص به همان شهرستان باشد)
۸	برای هر زبان قومی یک‌گونه معیار به‌گونه‌ای اتخاذ شود که انعکاس ادبیات اکثریت مردم آن قومیت در کشور بوده و تفاوت آن با گونه‌های خارجی آن زبان حفظ و حتی برجسته شود
۹	آموزش زبان و ادبیات قومی بهتر است هم‌راستا با جریان بین‌المللی معیار شدن گونه مشخصی از آن زبان باشد
۱۰	هرگونه آموزش و نگارش زبان قومیت‌ها باید با استفاده از رسم‌الخط معمول فارسی باشد
۱۱	آموزش و نگارش ادبیات قومیت‌ها می‌تواند با تغییراتی محدود در رسم‌الخط معمول فارسی همراه باشد
۱۲	قومیت‌ها می‌توانند رسم‌الخط معیار بین‌المللی برای آن زبان را اتخاذ کنند
۱۳	حفظ انسجام ملی مهم‌تر از احقاق حقوق فرهنگی قومیت‌ها است
۱۴	حفظ انسجام ملی و احقاق حقوق فرهنگی قومیت‌ها اهمیت برابر دارند
۱۵	احقاق حقوق فرهنگی قومیت‌ها مهم‌تر از حفظ انسجام ملی است

مطالعه عوامل پیشران و بازیگران مؤثر در تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی در ایران

کد	اهداف بازیگران (گزینه‌های سیاستی)
۱۶	ارتقاء جایگاه بین‌المللی زبان فارسی به‌ویژه در متون علمی و ارتباطات دانشگاهی
۱۷	ارتقای جایگاه زبان عربی در نظام آموزش عمومی کشور
۱۸	فراهم شدن امکان انتخاب یک‌زبان معتبر جهانی غیر از انگلیسی از سوی دانش‌آموزان به‌عنوان زبان خارجی برای تمام دوره تحصیلی
۱۹	ایجاد رشته تحصیلی زبان‌ها، شامل واحدهای اصلی و اختیاری بیشتری در زبان‌های خارجی و زبان‌های قومی و محلی در مقطع دبیرستان در مراکز استان‌ها و شهرهای پرجمعیت

در این جدول برای شفاف شدن ائتلاف‌ها ترتیب قرار گرفتن بازیگران در سطرها و ستون‌ها تغییر کرده است و شدت همگرایی از طریق رنگ‌آمیزی برجسته شده است.

جدول ۷. همگرایی بازیگران

IDAA	فرهنگ آموز	سیاست امنیت	رهبری دینی	وفاداران	ایرانشهر	حامی اتحاد	همگرا قومی	فعال قومی	مبارز قومی	حامی اقوام	دشمنان
فرهنگ آموز	۰	۱۳	۱۷	۱۶	۱۱	۱۳	۱۴	۱۰	۴	۵	۳
سیاست امنیت	۱۳	۰	۱۳	۱۵	۱۵	۱۳	۸	۴	۱	۳	۱
رهبری دینی	۱۷	۱۳	۰	۱۵	۱۱	۱۳	۱۲	۸	۳	۴	۲
وفاداران	۱۶	۱۵	۱۵	۰	۱۳	۱۴	۱۱	۷	۲	۵	۱
ایرانشهری	۱۱	۱۵	۱۱	۱۳	۰	۱۳	۷	۴	۲	۳	۳
حامی اتحاد	۱۳	۱۳	۱۳	۱۴	۱۳	۰	۹	۵	۳	۲	۰
همگرا قومی	۱۴	۸	۱۲	۱۱	۷	۹	۰	۱۳	۷	۸	۶
فعال قومی	۱۰	۴	۸	۷	۴	۵	۱۳	۰	۱۱	۱۲	۱۰
مبارز قومی	۴	۱	۳	۲	۲	۳	۷	۱۱	۰	۱۵	۱۳
حامی اقوام	۵	۳	۴	۵	۳	۲	۸	۱۲	۱۵	۰	۱۵
دشمنان	۳	۱	۲	۱	۳	۰	۶	۱۰	۱۳	۱۵	۰
Number of Convergences	۱۰۶	۸۶	۹۸	۹۹	۸۲	۸۵	۹۵	۸۴	۶۱	۷۲	۵۴

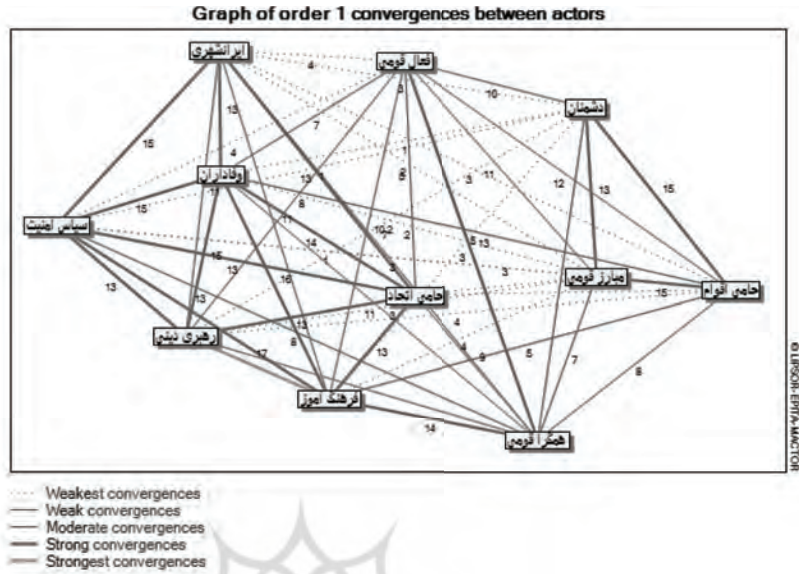
جدول فوق میزان همگرایی بازیگران را به‌صورت دوه‌دو نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود دو لکه از مقادیر بالای همگرایی در جدول دیده می‌شود. همچنین مشاهده می‌شود دو بازیگر «همگرایان خواهان افزایش سهم قومی» و «فعالان سیاسی

قوم‌گرا» در هر دو ائتلاف حضور دارند. این دو بازیگر همگرایی زیادی نیز با هم دارند به طوری که شاید بتوان این دو را ائتلافی در میانه دو ائتلاف دیگر قلمداد نمود. همچنین می‌توان دو ائتلاف را متصور شد که در برخی بازیگران با هم همپوشانی دارند.

تصویر ۴. این تصویر وضعیت بازیگران را نسبت به دو ائتلاف همگرا و اگرآ نمایش می‌دهد.

نمودار زیر که از نرم‌افزار مکتور به دست آمده است تصویری مشابه با جدول فوق را به شکلی متفاوت به تصویر کشیده است. در سمت راست نمودار همگرایی سه بازیگر «دشمنان»، «مبارز قومی» و «حامی خارجی اقوام» مشاهده می‌شود و در سمت چپ نمودار مجموعه‌ای از همگرایی میان بازیگران «سیاسی - امنیتی»، «رهبری - دینی»، «وفاداران»، ایران‌شهری «فرهنگی - آموزشی» و «حامی اتحاد» مشاهده می‌شود. گروه بازیگران «همگرایی قومی» نیز پیوندی قوی با ائتلاف سمت چپ نمودار دارد و در عین حال پیوندی کمابیش ضعیف با ائتلاف سمت راست دارد. پرمناقشه‌ترین موقعیت را بازیگر «فعال قومی» دارد. این بازیگر قوی‌ترین پیوند خود را با همگرایان قومی دارد که بیشتر متمایل به ائتلاف سمت چپ است. در عین حال بازیگر «فعال قومی» پیوندهایی با ائتلاف سمت راست نیز دارد که نمی‌توان آن‌ها را نادیده گرفت. اگر نخواهیم ائتلاف سومی را میان دو ائتلاف متصور شویم «همگرایان قومی» را باید در ائتلاف سمت چپ قرار دهیم. در این صورت، از آنجاکه بازیگر «فعال قومی» بیشترین همگرایی را با «همگرایان قومی» دارد. همچنین همگرایی قابل توجهی نیز که با «نهادهای فرهنگی و آموزشی» دارد، نمی‌توان «فعال قومی» را در ائتلاف سمت راست قرار داد و می‌بایست آن را بازیگری در مرز دو ائتلاف و در نوسان میان آن دو قلمداد نمود.

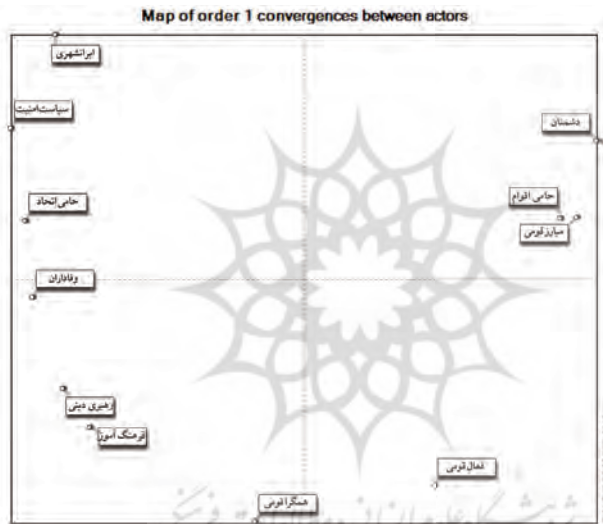
تصویر ۵. این نمودار میزان همگرایی میان بازیگران را بر مبنای تشابه در گرایش بازیگران نسبت به اهداف، نمایش می‌دهد. قوی‌ترین همگرایی با رنگ قرمز و پس‌از آن با رنگ آبی ضخیم نمایش داده شده است. نقطه‌چین ضعیف‌ترین همگرایی را نشان می‌دهد.

نقشه زیر نیز تصویری متفاوت از همگرایی میان بازیگران است که نرم‌افزار مکتور ارائه می‌نماید و همان‌طور که مشاهده می‌شود، بازیگر «فعال قومی» در حالی که در نزدیک بازیگر «همگرای قومی» قرار دارد، موقعیتی متمایز از دو ائتلاف اصلی داشته و در فاصله زیادی از بازیگران اصلی هر دو ائتلاف قرار گرفته است. شاید همین مهم‌ترین یافته این تحلیل بازیگر باشد که بازیگران «فعال قومی» را نباید در ائتلاف واگرا قرار داد، بلکه سیاستگذار باید با شناسایی و برجسته‌سازی ارزش‌ها و اهداف مشترک، گروه حساس و مهم بازیگران «فعال قومی» را به ائتلاف همگرا نزدیک‌تر نماید.

مهم‌ترین یافته هر تحلیل بازیگر شناسایی بازیگرانی است که سیاستگذار می‌بایست همراهی و ائتلاف با آن را به دست آورد. تمایل این بازیگر به هر یک از دو ائتلاف تغییری چشمگیر در عرصه رقابت میان دو ائتلاف ایجاد خواهد کرد. لذا هر کدام از دو ائتلاف توجه خاصی به ارزش‌ها و اهداف این گروه از خود بروز خواهند داد و تلاش خواهند نمود همراهی و مشارکت این بازیگر را جلب نمایند. بررسی انگیزه‌ها و جهت‌گیری این بازیگر نیز حاکی از آن است که در موقعیت‌های مختلف جلوه‌های متفاوتی از مطالبات را دنبال می‌کنند چنانکه در موقعیت گمنامی از جمله در فضای مجازی حتی انگیزه ملت‌سازی

قومی را نیز از خود بروز می دهند. لیکن در برابر پرسش از اولویت حفظ انسجام ملی یا حقوق فرهنگی قومی دچار تردید شده و سکوت اختیار می کند.

بازیگران «فعال قومی» شاید به سبب ارتباطات گفتمانی طولانی که با «مبارز قومی» داشته در ابتدا با سیاست های آموزشی نظام سیاسی همراهی لازم را نداشته باشد ولی همان طور که در بررسی ساختار عوامل گفته شد چنانچه سیاستگذار فرهنگی موقعیت انفعالی در موضوع آموزش زبان های قومی را رها نموده و به طور فعال نقش مؤثری در پاسخگویی به مطالبات قابل قبول زبانی قومیت ها به عهده بگیرد، اثرپذیری این بازیگر از عوامل واگرایی و ملت سازی کاسته شده و به تدریج همراهی بیشتری از خود نشان خواهد داد.

تصویر شماره ۶: این تصویر همگرایی میان بازیگران را در ارتباط با اهداف به صورت فاصله نمایش داده است. بازیگرانی که به هم نزدیک هستند گرایش تقریباً مشابهی را در ارتباط با اهداف متصور در برنامه آموزشی زبان های قومی و محلی ابراز می نمایند.

بازیگر «مبارز قومی» به طور آشکار در ائتلاف با «دشمنان» و «حامی قومی» که بازیگران خارجی هستند قرار دارد. همان طور که در جدول شماره ۲ نیز ملاحظه می شود این بازیگر ملت سازی قومی و واگرایی را با اتخاذ شیوه های مبارزه جویانه و غیر قانونی دنبال می کند لذا سیاستگذار می بایست با این بازیگر به عنوان «غیر» برخورد کرده و سودای همراهی و مشارکت این بازیگر را از سر به در کند.

نتایج پرسشنامه گرایش بازیگران نسبت به اهداف نیز حکایت از آن دارد که «مبارز قومی» تنها گروه از بازیگران خارج نزدیک هستند که معتقدند «احقاق حقوق فرهنگی

قومیت‌ها مهم‌تر از حفظ انسجام ملی است». پاسخگویان گرایش بازیگر «مبارز قومی» به این گزاره را چهار (حداکثر گرایش) نمره‌دهی نموده‌اند در حالی که گرایش بازیگر «فعال قومی» را نسبت به این گزاره صفر برآورد کرده‌اند لذا در برنامه‌ریزی برای آموزش زبان‌های قومی می‌بایست مطالبات بازیگر «مبارز قومی» نادیده گرفته شود و برنامه‌ریزی مبتنی بر مطالبات «همگرایان قومی» و تا حدودی مطالبات «فعالان قومی» تدوین شود. برآورد پاسخگویان در مورد جهت‌گیری بازیگران در ارتباط با اهداف و ارزش‌ها و همچنین مصاحبه‌های تکمیلی حکایت از آن دارد که «مبارزان قومی» با آموزش گونه بومی زبان قومی مخالف و خواهان آموزش گونه رایج بین‌المللی آن زبان یا توسعه یک گونه معیار جدید هستند؛ و در صورت تعارض زبان بومی با گونه خارجی یا هرگونه معیار ساختگی، نگران از دست رفتن میراث گونه‌های بومی آن زبان نیستند. آنچه برای این بازیگران اهمیت دارد ایجاد ملت قومی فراگیر در پیوند با ملت‌هایی در آن سوی مرزها است. به همین سبب برخلاف سنتی که ریشه در گذشته دارد با استفاده از رسم‌الخط معمول فارسی برای نگارش زبان خود مخالف‌اند. در مقابل آن دسته از بازیگران قومی که تنها «خواهان افزایش سهم قومی» هستند اغلب مطالبه حفظ و تداوم گونه بومی زبان خود را دارند لذا توجه ویژه‌ای به فولکلور محلی می‌نمایند.

سیاستگذار در مخالفت با «مبارزان قومی» و در همراهی با بازیگران «همگرای خواهان افزایش سهم قومی» شایسته است محتوای آموزش زبان‌های قومی و محلی را بر پایه گونه بومی، فولکلور محلی و استفاده از خط رایج کشور قرار دهد و حتی نسبت به تبعیض مثبت به نفع گونه‌های اصیل محلی که در معرض فراموشی هستند اقدام نماید. بررسی‌ها نشان می‌دهد که نهاد تدوین‌کننده کتب درسی آموزش و پرورش با چنین رویکردی بیگانه است. در مقابل تنها دستگاه اجرایی که از دانش و توان تخصصی در مورد ادبیات و فولکلور محلی برخوردار است، وزارت میراث فرهنگی و به‌طور خاص پژوهشگاه میراث فرهنگی است.

دیگر رویکرد سیاستی «مبارزان قومی» تأکید بر اجباری بودن آموزش زبان قومی و فراگیری آن برای همه دانش‌آموزان قومیت است و با هر سیاستی که متضمن واگذاری آن به اختیار خود دانش‌آموز باشد، مخالفت می‌کنند. به‌عنوان مثال با گزینه آموزش زبان قومی و محلی به دانش‌آموزان رشته علوم انسانی نیز مخالف هستند. تصور آن دشوار نیست که گزینه آموزش اجباری و فراگیر، ناگزیر مدارس را میان قومیت‌هایی که در کنار هم زندگی می‌کنند تقسیم خواهد نمود؛ فاصله و جدایی اجتماعی را افزایش می‌دهد و مسئله تعلق مدارس را به موضوع جدیدی برای تنش‌های قومی در مناطق چند قومیتی تبدیل می‌نماید.

ویژگی‌های ممتاز آموزش و پرورش، نخست «دسترسی به همه دانش‌آموزان» در تمام پهنه جغرافیایی کشور و دوم توانایی ارائه محتوای آموزشی معیارساز و همگانی است. ویژگی‌هایی که برحسب اتفاق با مطالبه «مبارزان قومی» برای آموزش اجباری و فراگیر زبان قومی و توسعه یک‌گونه فراگیر از آن، تطابق دارد. لذا پیشنهاد می‌شود به‌مانند سابقه آموزش و پرورش در واگذار نمودن آموزش‌های متکثر مهارتی به سازمان فنی و حرفه‌ای، آموزش گونه‌های مختلف محلی زبان‌های قومی و ادبیات فولکلوریک بومی به‌عنوان برنامه درسی اختیاری از طریق وزارت میراث فرهنگی ارائه شود و برای پیشگیری از تسری اختلافات قومی به مدارس از فضاهای ادارات کل استانی وزارت مذکور برای این منظور استفاده شود.

بحث و نتیجه‌گیری

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای آموزش زبان‌های قومی و محلی، مانند هر موضوع دیگری نمی‌تواند تنها برپایه ارزش‌ها و هنجارها و بدون توجه به عوامل محیطی و رویکرد بازیگران مؤثر و ائتلاف‌های آنان صورت گیرد. همچنان‌که شایسته نیست به سبب اغراض گروهی از بازیگران و نگرانی از سرایت شکاف‌های ملت‌سازی از آن‌سوی مرزها، اقدامی در جهت حفظ، استمرار و شکوفایی میراث زبانی و فرهنگی قومیت‌های کشور صورت نگیرد. تدقیق در ارزش‌ها با تکیه به نظریه علامه طباطبایی نیز حاکی از آن است که تمسک به ارزش‌های دینی در مورد برابری قومی و نژادی نمی‌تواند مستمسکی برای تجزیه جامعه اسلامی و بروز تفرقه در صفوف متحد جامعه اسلامی از طریق پیگیری «ملت‌سازی قومی» شود.

در مطالعه عوامل کلیدی (پیشران) تأثیرگذار بر موضوع تحولات آینده آموزش زبان‌های قومی و محلی، با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک «ملت‌سازی قومی» و «واگرایی قومی» به‌عنوان عوامل مخاطره‌شناسایی شدند و ضروری است برای کاهش تأثیرگذاری آن‌ها، «عوامل تنظیمی» از جمله رویکرد نهادهای سیاستگذار فرهنگی به شکلی تقویت و جهت‌دهی شود که بخشی از کارکردهای مربوط به فرهنگ قومی را در چارچوب نظام سیاسی فراهم آورد. نهادهای سیاستگذار فرهنگی و دستگاه‌های اجرایی فرهنگی و آموزشی با طراحی و ارائه برنامه‌هایی متناسب با نیازهای جامعه قومی کشور و در پیوند با عامل «قومی همگرا» می‌توانند در رقابت با عوامل مخاطره، پایداری نظام فرهنگی را تضمین کنند. همچنین می‌بایست به تأثیرگذاری جاذبه‌های فرهنگی کشورهای همسایه توجه داشت و از طریق ایجاد مسیرهای مجاز تأثیرپذیری مانع از بهره‌برداری عوامل و

بازیگران و اگر از این جاذبه‌های انکارناپذیر شد.

با عنایت به نتایج تحلیل بازیگر با استفاده از نرم‌افزار مکتور، ضروری است از مشارکت و هرگونه سهم خواهی بازیگران «مبارز قومی» که از طریق ترویج رسم الخط متفاوت و زبان قومی معیار شده در خارج از کشور، ملت‌سازی قومی و واگرایی را دنبال می‌کنند، اجتناب شود. در مقابل بازیگران «همگرای قومی خواهان افزایش سهم» قرار دارند که در پیوند با دیگر بازیگران نظام سیاسی مطالبات و خواسته‌هایشان در موضوع فرهنگ و زبان قومی می‌بایست در فرایند سیاست‌گذاری مورد ملاحظه قرار گیرد. انگیزه این بازیگران در مطالبه آموزش زبان قومی بیش از هر چیز حفظ میراث زبان بومی و شکوفایی آن است.

بازیگران «مبارز قومی» کسانی هستند که اعتقاد راسخ دارند «احقاق حقوق فرهنگی قومیت‌ها مهم‌تر از حفظ انسجام ملی است» لذا دور از انتظار نبود که در تحلیل بازیگر در کنار و در ائتلاف با «دشمنان ایران یکپارچه» یافت شوند. درحالی‌که بازیگران «فعال قومی» و «همگرای قومی خواهان افزایش سهم» حاضر نیستند انسجام ملی قربانی دستیابی به حقوق فرهنگی قومی شود؛ بنابراین سیاستگذار می‌بایست در تدوین برنامه درسی آموزش زبان‌های قومی و محلی ضمن پرهیز از مطالبه «مبارز قومی» که معیارسازی فراگیر گونه رواج یافته در خارج از کشور از طریق آموزش اجباری و فراگیر آن است، مطالبه بازیگران «همگرای قومی خواهان افزایش سهم» که تداوم بین نسلی میراث زبانی و ادبی محلی است را مورد توجه قرار داده و از طریق شناسایی و آموزش دانش‌آموزان دارای استعداد، زمینه شکوفایی ادبی و پرورش متخصصان زبان و ادب قومی را فراهم آورد.

بازیگران «فعال قومی» گروهی از کنشگران بسیار مهم هستند که در موقعیت مرزی قرار داشته و همراهی و ائتلاف با آن تضمین‌کننده موفقیت سیاستگذار خواهد بود و فاصله گرفتن از آن باعث خواهد شد این گروه به دامن ائتلاف مقابل بیافتد. جذب این بازیگران در هر کدام از دو ائتلاف رقیب شرایط رقابت را به میزان قابل توجهی به نفع ائتلاف جذب‌کننده متحول خواهد نمود. همچنین، به دلیل پیوند محکم این بازیگران با جامعه قومی همگرا، همگرایی این جامعه نیز تحت تأثیر قرار خواهد گرفت؛ بنابراین ضروری است سیاستگذار با ترک موضع بی‌عملی نسبی فعلی به‌شکلی مؤثر در خصوص آموزش زبان‌های قومی و محلی اقدام نماید. لیکن هر اقدامی که در بستر وزارت آموزش و پرورش صورت گیرد به‌سبب ویژگی‌های ذاتی این نهاد در فراگیری و معیارسازی موجب خواهد شد خواه‌ناخواه اقدام موردنظر در مسیر مطلوب بازیگران «مبارز قومی» قرار گیرد. بررسی نهادی صورت گرفته وزارت میراث فرهنگی

را بستر مناسب برای ارائه برنامه آموزش زبان و ادبیات قومی و محلی نشان می‌دهد. چراکه این نهاد برخلاف آموزش و پرورش به‌جای فراگیری، نخبه‌گرا و محدود به افراد واجد استعداد خواهد بود. دوم اینکه برخلاف ویژگی معیارساز آموزش و پرورش، میراث فرهنگی نهادی تکثرگرا و دارای دانش انباشته مناسب و بدنه کارشناسی آشنا درخصوص تنوعات زبان‌ها و ادبیات قومی و محلی بومی است و از همه مهم‌تر حساسیت و دقت نظر نهادینه شده‌ای در این دستگاه در ارتباط با ضرورت حفظ میراث فرهنگی از جمله میراث زبانی وجود دارد. تجربه آموزش و پرورش در واگذاری آموزش‌های متکثر مانند آموزش‌های مهارتی به سازمان فنی و حرفه‌ای سابقه موفق‌تری است که الگوی همکاری با میراث فرهنگی برای آموزش زبان‌ها و ادبیات قومی و محلی را تسهیل خواهد نمود.

بررسی گرایش‌های بازیگران «فعال قومی» همراهی این بازیگران با الگوی پیشنهادی را دور از انتظار می‌نمایاند لیکن پیوند محکم ایشان با بازیگران «همگرای قومی خواهان افزایش سهم» که انتظار می‌رود از الگوی ارائه‌شده استقبال نمایند باعث تقویت پیوند «فعال قومی» با ائتلاف نظام سیاسی و فاصله گرفتن از ائتلاف مقابل خواهد شد.

افزایش رضامندی بازیگران «همگرای قومی خواهان افزایش سهم»، افزایش فاصله بازیگران «فعال قومی» از بازیگران «مبارز قومی» را به‌عنوان هدف راهبردی به‌همراه خواهد داشت لذا به نظر می‌رسد با توجه به اینکه در بسیاری موارد ایجاد اتفاق نظر از سوی همه بازیگران ائتلاف همگرا در مورد آموزش زبان‌ها و ادبیات قومی و محلی میسر نیست، الگوی مطلوب در موضوع آموزش زبان‌های قومی و محلی می‌تواند مبتنی بر خواسته‌های بازیگران «همگرا قومی» و بخش محدودی از مطالبات بازیگران «فعال قومی» تدوین شود. بدیهی است برنامه آموزشی مطلوب می‌بایست در تقابل با «ملت‌سازی قومی» که هدف اصلی بازیگران «مبارز قومی» است، طراحی شود.

منابع و مأخذ

- احمدی، حمید (۱۳۹۱). قومیت و قوم‌گرایی در ایران. چاپ نهم، تهران: نشر نی.
- امیرکافی، مهدی و حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۲). نسبت هویت قومی و ملی در جامعه چند قومیتی ایران. راهبرد، ۲۲ (۶۶)، ۱۴۶-۱۱۷. doi: 20.1001.1.10283102.1392.22.1.5.4
- ایروانی، شهین (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر ماهیت نظام آموزش و پرورش ایران از آغاز دوره مدرن سازی تا امروز. پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، ۴ (۱)، ۱۱۰-۸۳. doi: 10.22067/fe.v4i1.23691
- تیسن، ویل، ای. اچ؛ و واکر، وارن ای (۱۳۹۵). تحلیل خط‌مشی عمومی، پیشرفت‌های جدید، ترجمه حسن دانایی‌فرد و هانیه احمدی، تهران: انتشارات صفار.
- جلیلود، محسن و بشیری آذر، محمد (۱۳۹۵). اندیشه سیاسی علامه طباطبایی. فصلنامه مطالعات منافع ملی، ۲ (۶)، ۴۹-۶۹.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۶). مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۱). گفتگوی بین فرهنگی و انسجام ملی. فصلنامه مطالعات ملی، ۳ (۱۲)، ۸۹-۷۵. doi: 20.1001.1.1735059.1381.3.12.4.9
- حسنی‌فر، عبدالرسول (۱۳۹۶). کارکرد نظریه ادراکات اعتباری در اندیشه سیاسی - اجتماعی علامه طباطبایی. پژوهش‌های فلسفی کلامی، ۱۹ (۷۱)، ۲۱۹-۲۳۷. doi: 10.22091/pfk.2017.816
- داوری اردکانی، نگار (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی زبان‌آموزی و مسئله چندزبانگی. پژوهشنامه، ۳۵ (۳)، ۳۸-۱۱.
- داوری اردکانی، نگار. (۱۳۸۵). شأن زبان فارسی به عنوان زبان ملی. نامه پارسی، ۴۱ (۳۰)، ۱۷-۱۰.
- داوری اردکانی، نگار. (۱۳۸۶). سیاست پنهان زبان در مقابل سیاست آشکار آن. نامه فرهنگستان، ۳۳ (۳۳)، ۱۸۵-۱۵۸.
- داوری اردکانی، نگار. (۱۳۸۶). نمادهای هویت ایرانی و زبان فارسی. فصلنامه مطالعات ملی، ۸ (۳۰)، ۳-۲۵. doi: 20/1001/1/1735059/1386/8/30/1/7
- داوری اردکانی، نگار (۱۳۹۵). یادداشت علمی نگاهی به متدوال موضوعات و روش‌های پژوهش در حوزه مطالعاتی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری زبان. زبان کاوی، ۲ (۲)، ۱۱۷-۱۱۱.
- دیلمقانی، فرشید و قاسمی ترکی، محمدعلی (۱۳۹۷). جایگاه هویت ملی در ایران؛ نگاهی به تطور تاریخی، الگوها و سیاست‌های هویت ملی. فصلنامه پژوهشنامه تاریخ، ۵۲ (۴۴)، ۱۷-۱۰.
- رجائی، فرهنگ (۱۳۹۱). مشکله هویت ایرانیان امروز، ایفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ. تهران: نشر نی.
- رسولی، حسین، دهقانی، رضا و کریمی، علیرضا (۱۳۹۵). سیاست‌های زبانی پهلوی اول در کردستان و پیامدهای آن. مطالعات تاریخ فرهنگی، پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ، ۸ (۳۰)، ۹۶-۷۷.
- زارع میرک آبادی، علی (۱۳۹۳). بررسی جایگاه تحلیل بازیگر در مطالعات آینده‌پژوهی. مجموعه مقالات اولین

- کنفرانس بین‌المللی ابزار و تکنیکهای مدیریت. تهران: موسسه اطلاع‌رسانی نارکیش.
- زهرانی، مصطفی (۱۳۷۷). اندیشه سیاسی علامه طباطبایی. فصلنامه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم، (۱)، ۱۲۵ - ۹۷.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۰). افسون‌زدگی جدید، هویت چهل تکه و تفکر سیار (ترجمه فاطمه ولیانی). تهران: نشر فرزانه روز.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۸۸). مدیریت منازعات قومی در ایران. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۲). ترجمه تفسیر المیزان (ترجمه محمدباقر موسوی همدانی). قم: انتشارات اسلامی.
- عصار، فریده (۱۳۹۳). تبیین برنامه زبان‌آموزی کودکان پیش‌دبستانی در مناطق دوزبانه. تهران: انتشارات مدرسه.
- فوران، جان (۱۳۸۳). مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران (ترجمه احمد تدین). تهران: موسسه رسا.
- قنبری، داریوش (۱۳۸۵). دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- ممبینی دهکردی، علی و حامد حیدری. (۱۳۹۳). مبانی دانش محیط‌شناسی راهبردی. تهران: انتشارات صفار.
- مدرسی، یحیی. (۱۳۶۸). درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰). تحولات قومی در ایران علل و زمینه‌ها. تهران: موسسه مطالعات ملی.
- مک کورمیک، جان (۱۳۹۰). اتحادیه اروپا، سیاست‌ها و روندها، ترجمه مهدی ذوالفقاری و محمد مهدی احمدی معین. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- نصیری فیروز، علیرضا، ذاکر صالحی، غلامرضا و مشکوه، مریم (۱۳۹۷). مطالعه تطبیقی آموزش عالی چندزبانه در کشورهای منتخب و درس‌هایی برای ایران. فصلنامه علمی و پژوهشی آموزش عالی ایران، ۱۰ (۲)، ۱۳۶ - ۱۱۱.
- نعیمی، کیومرث و پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۹۵). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده سکونتگاه‌های فرودست شهری سنندج با تأکید بر کاربرد آینده‌پژوهی، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری، (۲۰)، ۶۴ - ۵۳.
- واعظ، نفیسه (۱۳۸۸). سیاست عشایری دولت پهلوی اول. تهران: انتشارات تاریخ ایران.